

SANKT OLAVSSKÅPET I STRALSUND

Anne Lidén

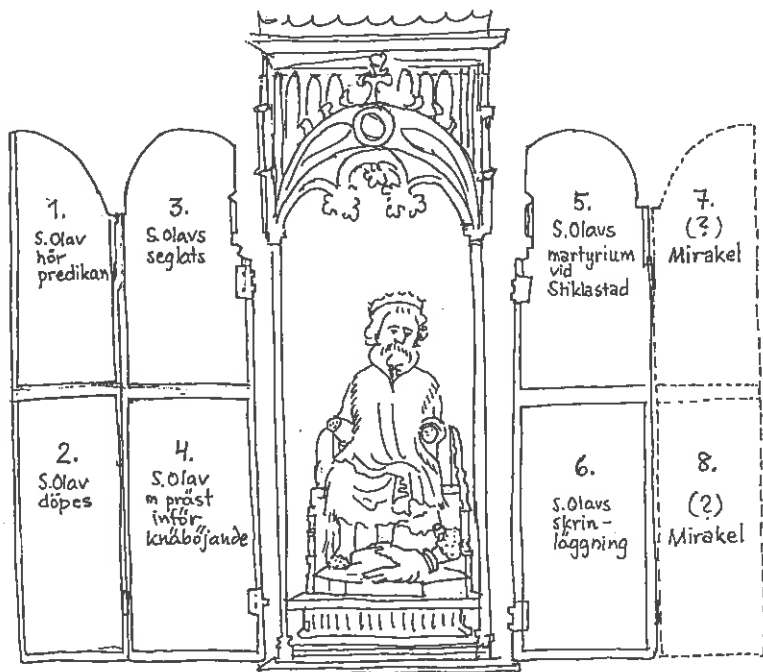
Konstvetenskapliga Institutionen, Stockholms Universitet

Den norske konsthistorikern Fredrik B. Wallem besökte Stralsund 1909 för att studera Olavsaltaret i Nicolaikyrkan, vilket var placerat vid andra pelaren på korets norra sida (Wallem arkiv II A 7). I en uthuggen nisch på pelarens väst-sida stod ett altarskåp med en korpusskulptur av den tronande krönte Sankt Olav och fyra vikbara flygeldörrar med motiv ur Olavslegenden (Stams foto 1-2). Altarskåpet var mycket skadat, målningen hade flagat av på flera ställen och skulpturen var angripen av mask. På skåpets vänstra sida, heraldiskt sett, fattades den fjärde flygeldörren. Wallem dokumenterade skåpets mått, stil och motiv mycket noggrant med teckningar. Se Bild 1. Skåpet hade en rektangulär bas, som vilade på en konsol ovanför pelarens knekt, och rakt krenerat krön. Den tronande Olavsskulpturen var placerad på en sockel under en välvd baldakin, som på framsidan var prydd med två korsblommor och buren av två främre tunna träpelare.

Sankt Olav var klädd i kunglig mantel men händerna med dess attribut yxa och riksäpplet hade fallit bort. Någon långskaftad yxa kunde det inte ha varit fråga om, ty Wallem kunde inte finna något hål för ett skaft i underliggarens kropp. Under helgonkungens fötter låg en drake med krönt skäggit huvud. När skåpets flygeldörrar var stängda omkring korpus syntes målningar av stående helgon: Sankta Birgitta, Sankt Olav, (förlorat motiv ?) och Sankta Sunniva. Eftersom den yttre hälften av skåpets vänstra flygeldörr saknades kunde inte motivet anges. Under Sankt Olavs bild läste han texten "Sanctus Ola...". Med flygeldörrarna helt öppna visades motiven ur Olavslegenden på följande vis: 1. Olav hör predikan, 2. Olavs dop, 3. Olavs seglats, 4. Skadat motiv, Olav (?), 5. Olavs död, 6. Olavs skrin.

Wallem placerade bilderna efter denna läsordning men angav inte vilken legendtext han utgick ifrån. Han koncentrerade sig i första hand på stilen, som han daterade till omkring 1400. 1926 var det dags för ett nytt besök som emellertid förskräckte honom. Skåpets flygeldörrar hade plockats bort! De hade nyligen flyttats till hembygdmuseet i Stralsund och lagts uppe på vinden. Han konstaterade att de befann sig i ett bedrövligt skick. "Hvorledes skal det bli mulig at fotografere uten at få altsammen ødelagt, kan jeg ikke forstå. Restaureringen vil bli et kunststykke som jeg tviler man kan magte her på stedet". Vid hemkomsten skrev han tidningsartiklar och höll föredrag för att få fram norskt bistånd till en restaurering av detta märkliga Olavsskåp (Wallem 1927, 1928). I artiklarna framhävde han motivet med pilgrimerna vid Sankt Olavs skrin, eftersom denna framställning är helt unik och inte återfinns i något annat konstverk med Olavsmotiv.

Konsthistorikern Hans Wenzel fann efter en undersökning att skulpturen i Olavsskåpet hade anknytning till Johannes Junge och flygeldörrarnas måleri till Konrad von Soest. Skåpet hade sannolikt tillverkats av en verkstad i Lübeck omkring 1410 och beställts av Bergenfararnas gille i Stralsund (Wenzel s

Heraldisk höger dörr

Korpus

Heraldisk vänster dörr

Äldre svartvita fotografier och nya färgda av korpuskulptur och legendmotiv visas vid fördraget.

Bild 1.

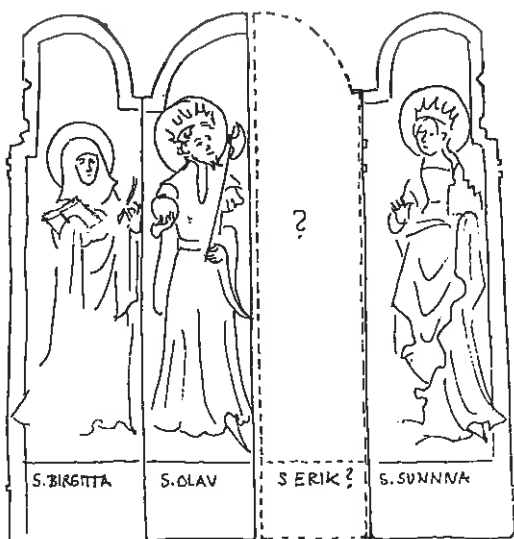
Sankt Olavsskåpet

Nicolaikyrkan, Stralsund

Rekonstruktionskiss av skåpet med utvikta flygeldörrar som visar legendmotiv (ovan).
Skiss av flygeldörrarnas utsidor (t h).

Fakta

Olavsskåp i Nicolaikyrkan, Stralsund
Korets nordsida 2 pelarens nisch
Skåp 230*70*47, Figur 80*50*35 cm
Dörrar 148,5*28,5 resp. 148,5* 36,5 cm
1410-20
Lübeck-verkstad
Skulpturstil Johannes Junge
Måleristil Konrad von Soest
Figur av valnöt, sockel, tronsidor och
flygeldörrar av ek
Figur oljeteknik, flygeldörrar tempera-
teknik
Restaurerat 1937, 1942, 1974 Inst. f.
Denkmalpflege Schwerin
Kulturhistorisches Museum Stralsund
Inv. nr 1937:148

17, Stams foto 10-15). Motivet på den förlorade dörrrens utsida förmodade han hade föreställt Sankt Erik. I sin tolkning följde han till stora delar Wallems analys och hänvisade till dennes kommande arbete. Men F B Wallems studier i legendscenerna blev aldrig publicerade. Efter hans död 1945 redigerade sekreteraren Brage Irgens-Larsen bara anteckningarna om nordiska Olavsskulpturer vilka kunde publiceras 1947, Iconographia Sancti Olavi. I denna utgåva nämns endast Stralsund-skåpets arkitektur och skulptur (Wallem-Irgens-Larsen 1947 s 150-53).

Dörrarna till Olavsskåpet i Nicolaikyrkan restaurerades 1937 efter att ha legat på museivinden i tio år (Museiinv. 1937). Tanken var att sätta tillbaka dörrarna på skåpet i kyrkan, men krigsutbrottet 1939 ändrade dessa planer. Skåpets korpus gick förlorat när Nicolaikyrkans inventarier forslades till skyddsrum (Stams s 6). Olavsskulpturen bevarades dock med vissa skador, bl a försvann huvudet på underliggaren. En omfattande restaurering av dörrarna skedde 1942 med bl a påmålning av färgerna (Stams s 10 foto 3-8). 1973 var det dags för ännu en restaurering och skåpet fördes över till Institut für Denkmalpflege i Schwerin där konservatorn Annette Stams utförde det omfattande examensarbetet Restaurierung des Olaf-Altars 1974 med moderna metoder. All övermålning på dörrarna avlägsnades och de skadade partierna fick ha kvar träets färg (Stams s 7-24, foto 70-74). Hon daterade skåpet till 1410-20 och tolkade motiven likt Wenzel men satte frågetecken för fjärde och sjätte scenen. Doktor Gerd Baier vid institutet rapporterade om restaureringen på Sankt Olavssymposiet i Visby 1979 och lade då fram en tolkning av den fjärde scenen (Baier 1981 s 190): "Kung Olav i full ornat möter en folkmassa". När Nicolaikyrkans pågående renovering blev klar skulle Olavsskulpturen och dörrarna med legendmotiven åter placeras i Olavsaltarets nisch vid norra korpelaren.

Våren 1989 besökte jag dels Institut für Denkmalpflege i Schwerin för att undersöka och dokumentera de bevarade delarna av Olavsskåpet, dels den tomma altarnischen i Nicolaikyrkan i Stralsund. Jag kunde då konstatera att dörrarnas målning på nytt börjat flaga av, men säkrats av konservator inför nästa restaurering. Efter uppmätningar fann jag att Wallems dokumentation varit korrekt, utom när det gällde teckningen av den sjätte scenen med S.Olavs skrin som han publicerade (Wallem 1927). Han ritade två män med pilgrimshatt i förgrunden, vilket var en missuppfattning, ty den vänstra figuren är en kvinna med hustrudok. Denna teckning gjorde han inte på plats utan vid hemkonsten efter ett gammalt foto. Vid jämförelse mellan de tidiga fotona och de restaurerade dörrarna fann jag att den fjärde scenen kunde kompletteras med ytterliggare information. Det äldsta fotot är ett av de få dokumenten av skåpet på plats innan dörrarna tagits av (Stams foto 2). På fotot kan man i denna scen urskilja en figur alldeles intill gångjärnet. Det är en ung skägglös man i blå hatt, mantel med halsbräm och röd tunika som knäböjer med vänstra handen lyftat mot bröstet. Nu är ansiktet och framsidan på figuren borta. Under den stående Olav på flygeldörrrens utsida läste jag texten "Sanctus Olau[s rex]", delvis övermålat.

LEGENDSCENER OCH LÄSORDNING

När man läser bilderna på ett altarskåp kan man inte alltid börja överst till vänster, ur betraktarens synvinkel, och fortsätta översta raden som när man läser en text. Man måste se skåpet som en helhet, ty det är inte säkert att den konstnärliga avsikten har varit att följa kronologin i en legend. En konstnär kanske sammansmälte olika händelser i en berättelse till en symbolisk bild, som bättre åskådliggjorde den inre meningen i helgonlegenden. Två motiv i Olavslegenden som framställts på detta sätt är kombinationen av drömmen/döden ex kalkmålningen i Danmark k:a 1490 och altarskåpet i Värmdö k:a 1514, samt tronen/döden i Kaupanger-antemensalet 1275-1300, Årdal-antemensalet 1330 och altarskåpet i Östuna k:a 1490. En del forskare ser en lagbundenhet i sättet att tolka altarskåpsmotiv, ex menar O A Nygren att man alltid skall läsa nedifrån och upp på en flygeldörr (Nygren 1945 s 180). Men detta synsätt är inte allenarådande bland konsthistoriker, de flesta forskare menar att man skall avgöra från fall till fall och ange vilken legend eller saga man utgår från vid läsningen. Olika läsordningar av legendmotiv kan ses i följande exempel:

Carrow-psaltaren, Beatus-initial, 1250

Enligt identifikation men inte kronologi i Passio et miracula beati Olavi och Legendariska sagan, Olafs saga hins helga får man följande läsordning (Lidén 1990). Följs kronologin får man ett sämre alternativ se (Kr nr).

1. S.Olavs dröm före
Stiklastadslaget (Kr 2)	2. Stiklastadslaget
(Kr 3)
3. S.Olavs mirakulösa
seglats vid Agnefit (Kr 1)	4. Engelske prästen
Richard lemlästas (Kr 5)
5. S.Olav helar den
engelske prästen (Kr 6)	6. S.Olav tronar i
himlen (Kr 4)

Trondheim-antemensalet 1310-30

G. Danbolt läser de fyra bilderna på var sin sida om mittbilden nedifrån och upp enligt kronologin i Snorres Heimskringla (Danbolt s 139).

2. Olavs dröm före
Stiklastadslaget	5. S.Olav
"rex perpetuus"
evig kung	4. S.Olavs skrinläggning
3 augusti 1031
1. Olav till häst ger
själågävor till fienden		3. S.Olavs fall i slaget vid
Stiklastad 29 juli 1030

Stralsund-skåpet 1410-20 (Bild 1)

1. S.Olav hör mässa	3. S.Olavs seglats	5. Stiklastadslaget	7. (Mir?)
förl.
2. S.Olavs dop	4. S.Olav och präst
inför knäböjande
(?) svårt skadad	6. S.Olavs skrin med
pilgrimer	8. (Mir?)
förl.

När det gäller Olavsskåpet i Stralsund har varken Wenzel, Stams eller Baier nämnt vilken Olavslegend de haft som grund för sin tolkning, vilket är märkligt med tanke på att Olavsskåpet i Stralsund är unikt på flera sätt. Men de utgår alla från samma läsordning, uppifrån och ned på varje dörr, enligt Wallem. S.Olav kan identifieras på samtliga bilder med sitt gyllengula hår och skägg och sin mörkröda brokadträkt. Som den "evige" kungen i skåpets korpuskulptur bär han gyllene mantel. Man kan se dörrarnas uppdeining i anslutning till legendens liturgiska funktion. I Norge lästes Olavs livssaga på dödsdagen 29 juli "Ólafsmessa fyrri" och mirakelberättelserna på translationsdagen den 3 augusti "Ólafsmessa síðari" (Storm 1880 inl s 35). Skåpets högra dörr skildrar livssagan och vänstra dörren martyriet och skrinläggningen, beatifieringen. Motiven på den förlorade dörren föreställde kanske några av Olavsmiraklerna, ex hur blinda, döva och stumma botats vid Nidarosgraven eller hur S.Olav kunde bränna spånor i handen utan att skadas? Om man läser bilderna i denna riktning, med vilka legender kan man då finna överensstämmelse, den realistiska traditionen i Snorres Heimskringla, äventyrstraditionen i Legendariska sagan, legender som Passio et miracula beati Olavi, Gammelnorsk Homilie-bok eller Fornsvenskt legendarium?

1. Olav hör predikan, Olavs omvändelse

I målningen står en rödblond skäggig Olav klädd i mörkröd brokadrock med vida ärmar, slitsar och kraftigt riddarbälte nedanför en predikstol. Spår av förgyllning syns i brokadträkten. De ljusröda hosorna har lång spets i tån. Han håller en krona med sammetsbotten framför sig med båda händer. En präst i ljusgrå dalmatika och almucia med fransar böjer sig fram över predikstolens kant. Nedanför predikstolen sitter fem personer i röda och blå mantlar på golvet, en kvinna med huvuddök. Bakom honom står tre andra personer i blå, gröna och röda mantlar. Den främste bär en ljusgrå vid hatt med uppvikta brätten. Han pekar mot Olav. Vilket tillfälle i Olavslegenden handlar det om? S.Olav lyssnar på mässan vid många tillfällen och skildringarna skiljer sig åt i olika versioner, ex går han i mässan före slaget vid Nesjar. Följer man kronologin i Snorre får man en omvänd läsordning, ty där kommer S.Olavs dop före mässan. Olav vattenöstes och döptes redan vid 3 års ålder av Olav Tryggvason och något vuxendop skildras inte (Snorre i Kap 44, 60).

Legendariska sagan berättar också om Olavs barndop, men har en skildring av hur S.Olav lyssnar till mässan som har likheter med Stralsundsmotivet

(Olafs saga kap 8, 12-13, Johnsen s 747). Efter slaget vid London Bro stannade Olav i England hos kung Knut. Han gick ofta till biskopens kyrka för att lyssna på mässan. Kung Knut försov sig för det mesta och kom alltid för sent till kyrkan, men Olav var på plats tidigt på morgonen vid första klockslaget med sitt folk. De satt alla på golvet medan Olav stod lutad mot en pelare. När biskopen frågade om kung Knut hade kommit, svarade prästen att så inte var fallet. Biskopen skådade ut över kyrkan och såg Olav vid pelaren. Då sade han:

"Nu har konungen kommit". Prästen svarade att han inte hade kommit.
 "Jo", sade biskopen, "detta är den sanne konungen som har kommit, ty han vill hellre tjäna Guds ära, än låta Guds lag tjäna honom".¹

När kung Knut fick veta att ärkebiskopen hade kallat Olav för konung, trots att denne varken hade land eller makt, blev han mycket vred. Han sade att Olav inte var mer helig än han själv. Biskopen, som hette Sigurd, berättade då att Olav under sina fina kläder bar tagelskjorta för att spåka sig. Efter detta lämnade Olav kung Knut. Passio et miracula beati Olavi och Gammelnorsk Homiliebok berättar att Olav omvändes till kristendomen under sin vistelse i England och blev döpt i staden Rouen (Passio s 11, Hom. s 141). De nämner inget om Olavs barndop. Samma version lämnas i Fornsvenskt Legendarium (SFSS s 860). Legendariska sagans bildrika episod om Olav och Knut i kyrkan stöder alltså predikotexternas version av Olavs omvändelse och möte med kristendomen. Den avgörande händelsen låter de inträffa utomlands, inte i Norge som hos Snorre. Kyrkan som Olav besökte föreställer troligen katedralen i Canterbury, där den 17-åriga Olav Haraldsson vistades åren 1011-12 (Brøgger s 375). Det är första gången predikomotivet uppträder i konstverken med Olavlegenden. I tidigare verk har man istället framhåvt tillfället då S.Olav fått det gudomliga budskapet i en dröm strax före martyriet i Stiklastadsslaget, ex Carrow-psaltaren 1250 och Trondheim-antemensalet 1330 (Snorre 2 Kap 214). Senare får motivet en annan utformning, S.Olav knäböjer inför altaret och åser mässundret, ex kalkmålningarna i Våskinde och Träkumla kyrkor omkring 1430, altarskåpen i Överenhörna k:a 1470-90 och Värmdö k:a 1514. Stralsundsmålingen är unik i sin framställning av motivet.

2. Olavs dop

Stralsundsmålingen framställer hur S.Olav döps i vuxen ålder, han har gyllengult hår och skägg. Ceremonin äger rum i ett litet dopkapell med gotiska valv. S.Olav står naken i en dopfont med vatten till magen, helt orealistiskt eftersom nederdelen av kroppen ej kan få plats i funten. Han höjer de slutna händerna mot ansiktet. På varsin sida om funten står en ärkebiskop och en drottning. Ärkebiskopen klädd i full ornat gör välsignelsegesten över S.Olavs panna och lyfter med vänster hand den vita dophättan med hjälp av de övriga perso-

¹ Legendariska sagan, Heinrichs s 54: "Nu er konongr ut komenn." Þeir sagðu, at hann var ætgi ut komenn, "Jaur"; sagde biscop, "ste er sannr konongr, er nu er ut komenn, firir þui at hann vill hælidr þione love, en guðs lof þione hanum."

nera runt funten. Dophättan är broderad med tre röda kors. Den som håller biskopskräklan bakom ärkebiskopen är skymd. Drottningen, med "Margareta"-hårvalkar vid tinningen och brokadmantel med bräm, håller dophättans baksida. Bakom funten står en kung och en annan furstinna, som håller i hättans nederkant, medan kungen lyfter framkanten över S.Olavs huvud. Bakom ärkebiskopen står en kvinna med runda hårvalkar under ett vitt dok.

Vilken källa nämner S.Olavs vuxendop? Theodricus Munk gav redan 1180 besked om att han hört olika berättelser om S.Olavs dop (Salvesen s 60). Han berättar att Olav Tryggvasson mötte Olav och hans mor Åsta:

Etter hva noen sier, lot kongen nå både Olav og hans mor døpe, andre hevder at Olav ble døpt i England, men selv har jeg lest i Normannenes historie at han ble døpt i Normandie av Robert, erkebiskop til Rouen. --- Men enten han ble døpt i Rouen eller i England, er det sikkert at han var eldre da han ble døpt enn islendingene sier, enda en ellers bør ha stor tillit til dem i slike ting. Og det er ikke underlig at slik forvirring skulle oppstå med hensyn til Olav, siden det ikke var noen historieskriver der til lands.

Det finns inga utförliga skildringar av dopet i Rouen i legenderna, de nämner endast stadens namn. Theodricus Munk gör en parallell med den romerske kejsaren Konstantins dop, om vilken man givit lika motstridiga uppgifter. S.Olavs dop inträffade vintern 1013-14 i Rouen där denne besökte hertig Rickard av Normandie (Snorre 2 Kap 20,27, Brøgger s 376). Dit hade hertigens syster drottning Emma av England och hennes make Ethelred fördrivits av den danske kung Sven. Ärkebiskop Robert var hertigens bror. Kanske föreställer måningen drottning Emma, ärkebiskop Robert, kung Ethelred eller hertig Rickard och hertiginnan med följe?. Ett kungadop var lika viktigt som en kröning, "ty ett lands övergång till den kristna läran räknades ofta från den dag då konungen själv mottog dopet." (Källström s 24). Därför var Konstantins dop liksom Olavs dop också en symbol för en kristen stat.

3. Olavs seglats

En enmastad kogg med fyra personer ombord lägger ut från en hamn med höga stadsmurar och portar, likt Stralsund eller Lübeck. I bakgrunden skimtar en strand och en hög byggnad med smala rundbågade fönster, kanske en kyrka. S.Olav med krona och brokaddräkt sitter i aktern. I vänster hand bär han yxan, sitt kungliga värdighetstecken och attribut. Han lägger höger hand på en stor lasttunna, likt en nordtysk köpman på handelsresa. Men i undermåningen har handen utformats annorlunda, den låg lutad över relingen och höll i brasskotet, som nu bara hänger löst (Stams infrar. foto 26, 53). Bredvid S.Olav sitter en ädling i hatt och brokaddräkt. En besättningsman lutar sig över relingen och spy, farten är troligen hög. I fören står en person med ljusröd hatt och kauschong, som skådar mot stranden och gestikulerar.

Vilken seglats är det fråga om? Enligt kronologin i många texter seglar Olav hem till Norge direkt efter sin vistelse i Rouen, nu för att erövra kungamakten i Norge (Snorre 2 Kap 29, Saivesen s 62). Passio et miracula beati Olavi inleder med en symbolisk skildring av hur trons milda sunnanvind skulle betvinga nordanvindens ondska och lägger ingen stor vikt vid Olavs seglats (Passio s 15). Legendariska sagan låter många äventyr inträffa före seglatsen till Norge, men ger en utförlig beskrivning av hemresan med storm och svår sjögång, vilket också framgår av målningen med den sjösjuke besättningsmannen (Olafs saga. Kap 19). S.Olav hade utrustat två handelsskepp, knarrar, med 140 välrustade sjömän. Med ombord följde biskop Grimkel och biskop Sigurd. Målningen visar bara ett fartyg, som dock är realistiskt och detaljerat framställt. Kanske ska kyrkan på stranden föreställa kyrkan i Trondheim. S.Olavs seglats i Stralsund skiljer sig från senare mer äventyrsbetonade seglatsmotiv där S.Olavs fartyg angrips av sjöjungfrur och troll, ex kalkmålningarna i Vallensbäk k:a, Danmark, och Dingtuna k:a, Sverige. Det är i detta fall inte heller fråga om S.Olavs kappsegling som omtalas i Ribelegenden 1460 och Löwenlegenden 1485 (Storm 1880 s 277, 1885 s12). Den realistiska karaktären överväger helt.

4. S.Olav och prästen möter Norges folk

Detta är den mest skadade av de bevarade målningarna, men S.Olavs krönta huvud, yxa och delar av brokadmanteln finns kvar i bildens mitt. Han sträcker fram sin högra arm och bär yxan i den vänstra. Brevid helgonkungen står en man i ljusgrå kåpa och almucia, liknande prästen i predikstolen i scen 1. Framför dem knäböjer en man i blå hatt och blå mantel och bakom dem skymtar rester av en ljus röd byggnad, troligen en kyrka, med blått tak. Vid marken skymtar en buske. Bilden är svår att tolka, men jag instämmer med Baiers uppfattning, att S.Olav i kunglig ornat står i en folkmassa. Det handlar troligen om S.Olavs landstigning i Selja vid Stad och hans möte med de norska hövdingarna och bönderna, vilka erkände honom som kung. Han står tillsammans med en präst framför en kyrka, vilket också kan visa hur S.Olav bygger kyrkor och instiftar präster i Norge. Kanske föreställer prästen biskop Grimkel och byggnaden en kyrka i Trondheim? Det är ett ovanligt motiv inom S.Olavs ikonografi, men jämförelser kan göras med landstigningsmotivet på Överenhörna-skåpet samt bilden av S.Olav och hövdingarna på Östuna-skåpet, där S.Olav står innanför en borgmur och talar till en folkmassa.

5. Olavs död i Stiklastadslaget

Ett av de vanligaste motiven inom Olavsikonografien skildrar S.Olavs martyrium vid Stiklastad, men Stralsundsmålningen skiljer sig från de tidigare konstverken med detta motiv, genom att S.Olav här deltar i striden med full rustning och väl beväpnad med svärd. Nu framträder han som "Guds riddare", Kristi stridsman. Utanpå rustningen bär han sin krona och sin brokadräkt. Hans gyllene yxa och baneret med det norska kungavapnet bärs av hans välrustade

mån, en av dem laddar sin kraftiga armborst. Det är Torsten Knarrarsmeds första attack mot S.Olav som skildras, han hugger sin yxa i kungens högra knä. Enligt Snorre träffade hans hugg det vänstra benet ovanför knäet (Snorre Kap 228). Legendariska sagan berättar istället att Kalv Arnesson sårade kungen i benet men nämner ej vilket. (Olafs saga Kap 81-82). Tidigare konstverk har framställt S.Olav som försvarslös och fredlig, tronande med yxan som ex i Kaupanger-antemensalet eller drömmande på marken med svärdet vid sidan som i Trondheim-antemensalet.

6. Olav den heliges skrin

Stralsund-skåpets målning visar ett högt öppet skrin med nederdelen formad som en oktagon, däröver en mörk välvd baldakin med gotiska valv prydda med korsblommor liknande skåpets egen korpusarkitektur. Spår av svartnat guld syns. Skrinet står med små fotstöd på den gröna marken, en buske skymtar i hörnet och i fonden avtecknar sig en låg kyrkobyggnad. S.Olav ligger svept i sin mörkröda brokadmantel med korslagda armar i det öppna skrinet. Över armarna ligger något som liknar ett rökelsekar. Målningens högra del är helt skadad, därför kan man inte se S.Olavs huvud och bröstparti i skrinet. Bakom skrinet står tre personer, en man i ljusgrå kåpa, troligen en präst, som tittar mot S.Olavs huvud och gestikulerar. En man intill honom med en uppslagen grön bok sneglar på honom. Vid hans högra sida står en kvinna med hårvalkar under ett vitt dok och läser i en blå bok. Framför skrinet knäböjer två pilgrimer med pilgrimshattar hängande på ryggen, en man och en kvinna. Kvinnan har ett vitt hustrudok och knäppta händer, mannen bär skägg och håller handen mot pannan.

Detta kunde inte vara fråga om S.Olavs skrinläggning, menade Wallem, och hänvisade till motivets utformning på Trondheim-antemensalet där två biskopar utför ceremonin (Wallem 1927, Arkiv IIA1). Det äldsta Olavsskrinet var gjort av trä, men Stralsundsmålningen visade ett skrin av metall. Han satte därför målningen i samband med en uppgift om hur ärkebiskopen Aslak Bolt 1429 beställde koppar från Sverige till "hufoana ofuer sancti Olafs skrin" (Wallem 1927). Det måste handla om ett senare tillfälle, då pilgrimer besökte graven och förundrades över miraklerna vid graven. Hade den tyske målaren vetat om hur Sankt Olavs senmedeltida metallskrin såg ut, undrade Wallem, eller kunde skrinet ha haft ett snarlikt utseende?

Det kan dock vara skrinläggningen som skildras, de förnåma pilgrimerna är kanske ett donatorsporträtt av det förnåma par som instiftat altaret i Nicolaikyrkan. Kanske hade de besökt Nidarosdomen och sett skrinet. Nu ville de avbildas i det allra heligaste ögonblicket i Olavslegenden, skrinläggningen. När S.Olav legat ett år och fem dagar togs hans lik upp ur jorden, den 3 augusti 1030. Biskop Grimkel och hövdingen Einar Tambarskälve deklarerade S.Olavs helighet efter överenskommelse med kung Sven och dennes mor Alviva. S.Olavs lik lades i en kista som placerades på altaret i Klemenskyrkan. Skrinet på målningen liknar mer det skrin i silver och guld, vilket sonen kung Magnus den gode beställde (Snorre 2 Kap 244, 3 Kap 10):

Detta skrin var både till storleken och utseendet för övrigt gjort som en likkista; nedtill var en svalgång, och upptill var locket format som ett tak med takås och gavelnockar. På locket funnos hängslen baktill och haspar framtill, och det låstes med nyckel. I detta skrin lät konung Magnus nedlägga konung Olavs heliga lekamen. Många järtecken skedde vid konung Olavs heliga relikier. --- Det fastställdes nu genom lag i hela Norge, att konung Olavs åminnelse dag skulle hållas helig, ---.

Men någon kung eller drottning avbildas inte på målningen. Föreställer bilden biskop Grimkel, Einar Tambarskälve och Alviva som bevittnade och stadfäste ceremonin? Eller kanske ville konstnären för sin samtid berätta historien om S.Olavs skrinläggning och måla ett så ståtligt skrin att betraktarna i Stralsund skulle inse vilket mäktigt helgon S.Olav var.

Den förlorade dörrens motiv

De två pilgrimerna knäböjer med uppåtvända ansikten mot bildens högra sida. Vad ser de? De kan ha sett miraklet med Sankt Olavs rosiga ansikte, hans hår och naglar som växte fastän han legat i jorden över ett år, men S.Olavs ansikte är inte längre bevarat i målningen (Snorre 2 kap 244). Wallem uppfattade den knäböjande mannens gest som ett uttryck av förvåning över de mirakler han skådar i bilderna på dörren intill (Wallem 1927). Det är mycket troligt att legendmotiven på den förlorade dörren hade framställt Sankt Olavs mirakler. Carrow-psaltaren skildrade miraklet med den engelske prästen, ett näraliggande ämne. Miraklet då kung Olav brände spånor i sin hand utan att skadas, skildras bl a i tidiga reliefer från Sjösås k:a 1275, men återkommer senare i kalkmålningar från Träkumla och Väskinde kyrkor, samtida med Stralsund-skåpet. Kanske har detta motiv funnits på den förlorade dörren tillsammans med miraklet med den hängde bonden, vilket målades i Risinge k:a 1410-20.

Drottning Margareta och de nordtyska köpmännen

Målningarna på Olavsskåpet i Stralsund har som visats mer samhörighet med den realistiska sagatraditionen än med den legendariska och äventyrliga, där Sankt Olav klyver berg med sitt skepp och strider mot sjöodjur. Berodde det på en ökad historisk medvetenhet eller var historiska berättelser mer på modet? Konsthistorikern Harry Fett karakteriserade Olavsskulpturerna runt år 1400 som både milda i den "veka stilen", melankoliska och apokalyptiska, eller borgerligt driftiga i den realistiska stilen (Fett s 96-109). Kanske rymmer Stralsund-skåpet flera Olavstyper? Legendmålningarnas realistiske Olav som seglande köpman och rustad stridsman illustrerar både de nordtyska köpmännens ambitioner och den danska kungamaktens intressen. Fett förknippade den veke och milde Olav på flygeldörrens utsida i Stralsund-skåpet med danske kungasonen Olav Håkonsson, som dog 1387 bara 17 år gammal. Drottning Margareta hade givit sin son helgonkungens namn och understödde Sankt Olavs-

kulten för att legitimera familjens anspråk på kungamakten i Norge, Sverige och Danmark (Authén-Blom s 43, Linton s 51). Alabasterporträtten av Margareta i Roskilde och Lübeck 1423 av Johannes Junge stämmer överens med Stralsundsmålingen av drottning Emma vid S.Olavs dop, ex hårvalkarna och slöjan. Men Sankt Olav hade ett positivt symbolvärde för många. Omkring 1400 understödde också köpmännen i Lübeck Olavskulten, bl a i Mariakyrkan (Hasse s 68, 126, 170). En Olavsbild målades på ett altarskåp i Bergenfararnas kapell 1410 av en elev till Konrad von Soest, vilken kan jämföras med Stralsundskåpets stil. Förhoppningsvis kommer intresset för det märkliga Olavsskåpet i Stralsund att öka när det efter mer än 60 år åter en gång kan beskådas på sin ursprungliga plats i Nicolai kyrkan.

REFERENSER

- Authén-Blom, G, "Norges betydning i unionspolitikken på 1300-tallet", Kung Olavs minne. Arlöw 1987.
- Beier, G, "Zum Vorkommen von mittelalterlichen Darstellungen des Heiligen Olav im Norden der Deutschen Demokratischen Republik", St. Olav . Seine Zeit und sein Kult. Acta Visbysiensia VI. Uddevalla 1981.
- Brægger, A W, "Olav Haraldsson", Norsk Biografisk Leksikon Bd 10. Oslo 1959.
- Danbolt, G, "Bilde som tale. St.Olavsentemsalet i Nidarosdomen", Kunst og Kultur. 1988:3 s 138-158.
- Den store saga om Olav den hellige. Saga Oláfs konungs hins helga. Utg. O A, Johnsen. Oslo 1941.
- Fett, H, Hellia Olav. Oslo 1938.
- Hasse, M, Die Marienkirche zu Lübeck. Berlin 1983.
- Kulturhistorisches Museum Stralsund, Inventarverz. nr 1937:148. Otryckt.
- Källström, O, Altare och funt. Stockholm 1948.
- Lidén, A, "S.Olavs legend i Carrow-psaltarens Beatus-initial", Föredrag framlagt vid det 12:e nordiska ikonografiska symposiet 13-17 augusti i Reykjavik 1990.
- Linton, M, "Valet av Olof till konung år 1376 och dess förhistoria, Kung Olavs minne. Arlöw 1987.
- Nygren, O A, Helgonen i Finlands medeltidskonst. Finska forn. fören. tidskrift 56. Helsingfors 1945.
- Olavs saga hins helga, övers. A. Heinrichs m fl. Heidelberg 1982. (Legenderiska sagan).
- Passio Olavi, oms. av E. Skard, Norrøne bokverk 26. Oslo 1970.
- Salvesen, A, övers. Theodricus Munk. Historia om de gamle norske kongene, Thorleif Dehls Kulturbibliotek. Oslo 1969.
- Gammelnorsk homiliebok, övers. A. Salvesen. Oslo 1971. (Förk. Hom)
- Norre Sturlassons konungesagor. 1-3, övers E. Olsson. Lund 1919-26. (Heimskringla).
- Sams, A, Diplomarbeit. Methodik und Praxis der Konservierung und Restaurierung von Gemälden und Skulpturen. Restaurierung des Olaf-Altars. Institut für Denkmalpflege Schwerin 1974. Otryckt.
- Storm, G, Monumenta Historica Norvegiae. Kristiania 1880.
- Storm, G, Om en Olavlegend fra Ribe, Christ. Vid. Selsk. Forh. 1885 nr3. Christiania 1885.
- Wallen, F B, "Olavsalteret i Nicolai kirche", Olavsarkivet II A7 1909, 1926. Otryckt.
- En middelaldersk fremstilling av pilgrimmene ved Hellig Olavs grav, Det Kgl. Norske Vidensk. Selskab, Forh. no 5. Trondheim 1927.
 - "Ett Olavsminde som gaar tilgrunde", Tidens Tegn 26/2 1927.
 - En del Olavsfremstillinger i Østersølandene og Nordtyskland, Det Kgl Norske Vidensk. Selskab, Forh. nr 49. Trondheim 1928.
- Wallen, F B, -Irgens-Larsen, B, Iconographia Sancti Olavi, Det Kgl. Norske Vidensk. Selskabs skrifter 1930 no 1, Trondheim 1947.
- Wentzel, H, "Olav fra Stralsund", Kunst og Kultur. Oslo 1936.